L'ANÀLISI DEL CANVI LÈXIC EN EL DISCURS ESPECIALITZAT*

THE ANALYSIS OF LEXICAL CHANGE IN SPECIALIZED DISCOURSE

Mercè Lorente Casafont
Institut de Lingüística Aplicada (IULA), Universitat Pompeu Fabra
merce.lorente@upf.edu

Resum: En aquest text s'explora l'abordatge incipient de l'anàlisi del canvi lingüístic en contextos comunicatius especialitzats. Des de la història de la ciència i la terminologia s'han fet incursions en el tema de l'evolució del llenguatge d'especialitat, però no s'hi ha aplicat encara ni la teoria del canvi ni la metodologia de l'anàlisi de la variació. En aquest primer treball s'ofereix una breu presentació dels principals ítems que regulen l'estudi del canvi lingüístic i una síntesi dels principals canvis lèxics (neologia, manlleus, lexicalització i gramaticalització menor), per concloure quins ajustaments teòrics i metodològics convindria introduir i quina mena d'anàlisis caldria engegar per a analitzar els canvis que es puguin incoar i estabilitzar en el discurs d'especialitat. En aquesta primera aproximació s'orienta el tema del canvi cap al discurs mèdic, a causa de la rellevància de la intersecció entre comunicació i salut en la recerca actual.

Paraules clau: canvi lingüístic, lèxic, terminologia, comunicació especialitzada, neologia.

Abstract: This text explores the incipient approach to the analysis of language change in specialized communicative contexts. From history of science and terminology, incursions have been made in the subject of the evolution of the specialized discourse, but neither the theory of change nor the methodology of the analysis of variation have been applied. In this first work we expose briefly the main items which regulate the study of language change and a synthesis of the main lexical

(*) *TERMMED. Anàlisi del canvi lèxic i de la variació terminològica per a la creació de recursos lingüístics del sector mèdic* és un projecte del grup IULATERM (Lèxic i Tecnologia, ref. 2017SGR1530), concedit pel Ministerio de Economia, Industria y Competitividad, dins del programa de Proyectos de I+D (Excelencia), amb referència FFI2017-88100-P, codirigit per Mercè Lorente i Rosa Estopà.

changes (neology, loanwords, lexicalization and minor grammaticalization), to conclude what theoretical and methodological adjustments should be introduced and what kind of analysis that should be done with the purpose of analyzing initiated and stabilized changes in specialized discourses. This first approach focuses on the topic of change towards medical discourse, due to the relevance of the intersection between communication and health in the current research.

Key words: language change, lexicon, terminology, specialized communication, neology.

1. INTRODUCCIÓ

Els estudis sobre canvi lingüístic, sobretot els desenvolupats des dels anys seixanta del segle passat, i que van prendre una nova embranzida a partir del noranta, se solen concentrar en temes fonològics, sintàctics, morfològics i semàntics, i sempre en relació a la llengua general. Les causes del canvi poden explicar-se a partir de variables sociològiques (generacionals, econòmiques, de gènere, de migració poblacional o de nivell sociocultural), de variables sociolingüístiques (contacte de llengües, prestigi de les variants, entrada de manlleus), però sobretot a partir de variables discursives: l'intercanvi comunicatiu entre emissor i receptor, en què la pertinença a una comunitat, el context específic, els tipus textuals i els gèneres discursius juguen un paper determinant en la incoació, l'estabilitat, la difusió i la implantació d'un canvi concret.

Des de la terminologia i l'anàlisi del discurs d'especialitat no s'ha estudiat encara fins a quin punt la variació terminològica i els canvis d'ús de la terminologia d'un àmbit d'especialitat segueixen les tendències identificades en els estudis teòrics sobre el canvi lingüístic de la llengua general; o si, ans al contrari, responen a motivacions distintes, pròpies de l'àmbit discursiu específic en què es donen.

Amb totes les limitacions que suposa embrancar-se en una línia de recerca nova, i per tant amb tota la prudència, l'objectiu d'aquest article és proposar les hipòtesis bàsiques i les variables d'anàlisi que condicionarien necessàriament l'abordatge de l'estudi del canvi en el discurs d'especialitat. A més, revisarem algunes de les vies metodològiques que ens han de permetre endinsar-nos en l'anàlisi del canvi a partir de textos d'especialitat.

2. EL CONTEXT DE RECERCA

Aquest treball s'emmarca dins del projecte de recerca *TERMMED. Anàlisi del canvi lèxic i de la variació terminològica per a la creació de recursos lingüístics del sector mèdic*, que es planteja els dos objectius generals següents:

(*a*) Analitzar la variació terminològica i la neologia de textos mèdics, de gèneres diversos, com una aproximació a l'estudi del canvi lingüístic en dominis discursius d'especialitat.

(*b*) Construir una sèrie de recursos textuals i lèxics, necessaris per al posterior desenvolupament de tecnologies del llenguatge adaptades a domini.

No detallarem aquí tots els objectius específics del projecte, però convé destacar-ne la creació i l'anotació d'un corpus de textos mèdics publicats en el període 2014-2018, d'un volum aproximat de 350 000 *tokens*, que s'afegirà al corpus mèdic disponible de l'Institut de Lingüística Aplicada (IULA), que inclou documents datats de 1980 a 2013. El nou corpus actualitzat està format per articles científics, documentació tècnica i informes clínics anonimitzats, cedits per centres hospitalaris col·laboradors.

La selecció de l'àmbit mèdic es justifica perquè en aquest moment la intersecció entre documentació, comunicació i informàtica mèdiques és un dels objectes rellevants des de les polítiques públiques i, per tant, forma part de diversos fulls de ruta en recerca i desenvolupament tecnològic. En són exemples l'impuls de tecnologies adaptades a domini, l'adopció i l'adaptació de recursos per a la codificació de la documentació clínica o el desenvolupament de la història clínica digital.

Trobem documentats diversos corpus de textos mèdics en llengua anglesa (com GENIA o SHARPn NLP Seed Corpus, per posar-ne dos exemples), però aquesta mena de corpus dissenyats i anotats específicament per al desenvolupament de tecnologies adaptades a domini són escassos en altres llengües. En castellà només en tenim un d'accessible en obert (Marimon *et alii* 2017), i en català, cap.

El corpus de medicina integrat 1980-2018, amb inclusió de gèneres mèdics professionals ben rellevants, com els informes clínics de diversos hospitals, ens ha de permetre construir també altres recursos lèxics específics, que també són necessaris per a les tecnologies que cal desenvolupar per a la codificació i el processament de la documentació mèdica. Però, a banda del vessant aplicat, allò que guia aquesta recerca des del punt de vista lingüístic és poder analitzar la variació terminològica i detectar neologismes formals i semàntics, que ens donin pistes sobre cap a on va el canvi en el discurs mèdic.

3. PARÀMETRES PER A L'ANÀLISI DEL CANVI LINGÜÍSTIC

En aquest apartat no pretenem fer una revisió exhaustiva de l'estat de la qüestió sobre el canvi lingüístic. Per fer-ho remetem a les veus principals en aquest tema, com Lehmann (2002), Hopper i Traugott (2003), Himmelmann (2004), Brinton i Traugott (2005) o Bybee (2010, 2015), entre d'altres. Amb l'objectiu de poder orientar la proposta posterior de com caldria abordar sistemàticament l'estudi del canvi en textos d'especialitat, simplement sintetitzem a continuació alguns dels principis fonamentals tractats en la bibliografia de referència sobre canvi lingüístic.

3.1 la natura del canvi lingüístic

El canvi lingüístic és un fenomen natural de qualsevol llengua i de qualsevol variant de cada llengua. Els estudis de gramàtica històrica han mostrat que totes les llengües canvien de les mateixes maneres (Bybee 2015: 10), que comparteixen mecanismes i resultats del canvi.

Aquesta constatació ha fet virar l'anàlisi dels factors que explicarien el canvi, de manera que, a més de les causes socials, indissociables de l'evolució de les llengües, s'ha posat el focus en els actes de parla mateixos, en com interactuen els parlants i en els equilibris del sistema. L'activitat comunicativa obeeix a diverses màximes, com poden ser les de l'eficàcia i l'economia; i, com que les situacions varien, també ho fan les estratègies verbals dels parlants. El comportament lingüístic oscil·la, doncs, entre la creativitat i l'adequació social (Lüdkte 1998: 11). El fet que els mecanismes cognitius que usen parlants siguin els mateixos per a totes les llengües reforça la idea del caràcter universal del canvi lingüístic.

Que el llenguatge canviï vol dir que evoluciona en un equilibri constant entre l'estabilitat del sistema i la inestabilitat que introdueixen les mutacions i les novetats. Les llengües són plenes de patrons que es repeteixen, fins i tot tenim petjades fossilitzades de períodes anteriors, que conviuen amb propostes de canvi, sovint imperceptibles, que passen de l'acte individual a l'assumpció social (Bybee 2015: 10):

> When we use language we are constantly doing pattern-matching, and in so doing we reinforce certain patterns. Also, we apply patterns in novel ways. These acts during language use can change the language. Change occurs when new patterns arise, when patterns change their distribution, or when they are lost.

3.2 els factors del canvi lingüístic

Com hem vist més amunt les variables que s'empren per a l'explicació del canvi lingüístic es classifiquen en dos blocs: factors de caràcter intern, que apel·len al sistema de la llengua i als processos cognitius que utilitzen els parlants; i factors externs, que inclouen aspectes relacionats amb els canvis socials, les estructures sociològiques o les situacions comunicatives en context.

3.2.1 Factors interns

El canvi es construeix sempre en el marc de l'ús lingüístic. Els processos mentals que intervenen quan parlants i receptors es comuniquen són les mateixes causes del canvi. Els processos cognitius que utilitzen els parlants i receptors en la codificació i en la descodificació dels missatges són l'element determinant per a l'explicació de per què s'inicia un canvi lingüístic i com és que s'estabilitza socialment. Sembla que l'actitud del parlant sigui la més rellevant perquè és qui introdueix el canvi, però el receptor també hi té un paper actiu quan arriba a descodificar les unitats de significació alterades (Lüdtke 1998: 33).

Consegüentment, l'altre factor rellevant del canvi lingüístic és el context específic (context sociocultural i situació comunicativa) en què s'usen els mots, les estructures i els textos. Els receptors fan inferències a partir del context en què es donen aquestes construccions, i aquestes inferències formen part del significat d'aquestes construccions (Bybee 2015: 10).

Són també factors de caràcter intern els que apel·len al sistema de la llengua mateix. La llengua és una convenció que, com hem dit més amunt, bascula entre l'estabilitat del sistema i la seva renovació regular; per tant els factors interns que afecten l'estructura de la llengua són diversos i variats, entre els quals podem destacar:

(*a*) La compleció sistemàtica de paradigmes (Elvira 1998: 82).

(*b*) La resolució de l'ambigüitat que produeixen els casos d'homofonia (Bastardas 1996: 160).

(*c*) La innovació lèxica perquè la llengua pugui referir-se a qualsevol realitat que viuen els parlants (Cabré 2015: 126).

3.2.2 Factors externs

Els estudiosos del canvi comparteixen la idea que els canvis socials condicionen el canvi lingüístic (Bybee 2010; Hopper & Traugott 2003). Hi ha canvis socials perceptibles en un únic tall generacional, que de ben segur propicien canvis lingüístics, tot i que no sempre ens adonem de la seva implantació fins que han passat diverses generacions.

La identificació de comunitats lingüístiques específiques (variants geolectals, variants generacionals, variants socials, variants professionals) és un altre dels conceptes de caràcter social que condiciona el canvi. De fet, el llenguatge ajuda a definir aquestes comunitats (Bybee 2015: 5).

Les propostes del variacionisme social (Labov 1994, 2001) han tingut una repercussió definitiva en l'estudi dels factors externs del canvi lingüístic: la noció de lideratge del canvi, el rol del gènere, les variables socioeconòmiques i educatives, el reconeixement de grups socials més innovadors.

Altres fenòmens que poden fomentar el canvi lingüístic (Lüdtke 1998: 55-57) són:

(*a*) El contacte de llengües (pressió de llengües de prestigi, situacions de bilingüisme i diglòssia).

(*b*) El conflicte entre normes d'ús (el prestigi o el desprestigi de certs models).

(*c*) La planificació de la llengua (rebuig o adaptació de manlleus, neologia planificada, establiment de nomenclatures tècniques i científiques).

3.3 els nivells del canvi lingüístic

D'acord amb Bybee (2015), els canvis lèxics són segurament els més obvis per als usuaris de la llengua, però en canvi no són ni els més sistemàtics ni els que tenen més impacte en l'estructura de la llengua. Els canvis estructurals afecten els sistemes fonètic i fonològic, la morfologia, la sintaxi i, per a una part significativa dels autors consultats, la semàntica.

Mentre que el canvi a nivell fònic tendeix a la reducció, a causa de la relaxació en la pronúncia (vg. *cum locare* > *colgar*, *cum sutura* > *costura*), en els casos del lèxic, la morfologia o la sintaxi tenim força exemples en què el canvi no sembla que dugui a la solució més simple. Hi destaquem la substitució d'unitats breus per unitats més extenses, per exemple la selecció de derivats i compostos (*auris* > *auricula* > *orella*) o la consolidació de perífrasis (*cur* > *per quid* > *perquè*), que desplacen unitats simples (Lüdtke 1998: 21-25).

3.4 la temporalitat dels canvis lingüístics

Hem recordat que la major part dels canvis lingüístics són lents i graduals, i els usuaris no els podem percebre coetàniament; una idea que ja recollia Bloomfield (1933: 347), quan deia que « The process of lingüístic change has never been directly observed».

Aquesta afirmació condiciona lògicament la metodologia més consolidada en la tradició de la gramàtica històrica, la comparació d'estadis de la llengua separats per diversos centenars d'anys (per exemple, el català medieval en relació al català contemporani) o la comparació entre llengües amb parentiu evolutiu (v. el llatí enfront de les llengües romàniques). Comparacions basades en allò que Ludtke (1998: 6) denomina «el canvi per relleus», introduint la metàfora de la cursa atlètica, de manera que l'element analitzat ha d'existir en un espai de temps delimitat *ti* -> *tj* i alguns dels seus trets han de canviar d'un punt a un altre.

3.5 la direccionalitat dels canvis lingüístics

Els estudis interlingüístics del canvi han demostrat que alguns fenòmens segueixen trajectòries ben establertes, algunes de les quals són unidireccionals i no reversibles. Els canvis fonètics o fonològics o els canvis sintàctics, els més relacionats amb l'estructura de la llengua, són en general els que tracen una direccionalitat més universal (Hopper & Traugott 1993: 99-139; Lehmann 2002: 17-23). Himmelmann (2004) defensa que gramaticalització i lexicalització no són processos oposats ni reversibles, i que tots dos segueixen en general trajectòries unidireccionals.

Els canvis que afecten el component lèxic de la llengua, tot i respondre a patrons ben consolidats, presenten camins més variats. Mentre que per a la gramaticalització d'unitats lèxiques cap a elements funcionals s'han identificat una sèrie de trajectòries ben clares, la direccionalitat de la resta de canvis que afecten el lèxic és menys clara, per la seva creativitat (Bybee 2015: 203) o per la seva condició de cruïlla entre la resta de components de la gramàtica (Lorente 1998).

Per posar un exemple, en la creació de derivats per a l'expressió de la qualitat, tant podem progressar des de l'adjectiu cap a l'abstracció nominal (llat. *piger* > *pigritia*) com des la forma nominal cap a formació de l'adjectiu (cat. *mandra* > *mandrós*).

3.6 la variació com a font d'evidències del canvi

Tant la variació com el canvi són fenòmens naturals del llenguatge, però no hem de confondre l'un amb l'altre. Molts casos de variació propicien la incoació d'un canvi, però no tots els canvis estan relacionats amb esquemes de variació.

Hi ha consens a considerar l'anàlisi de la variació com una font d'evidència per a la detecció i, fins i tot, per a la predicció del canvi lingüístic. Des dels postulats labovians dels anys setanta, l'estudi empíric de la variació esdevé una eina per a l'anàlisi del canvi, al costat de la metodologia contrastiva pròpia de la gramàtica històrica.

En paraules de Ludtke (1998: 8), el conjunt d'enunciats virtuals que corresponen a un determinat contingut lingüístic constitueix un *camp de dispersió*. El canvi seria un desplaçament de camps de dispersió al llarg de l'eix cronològic. Dit d'altra manera, l'esquema de la variació d'un fenomen lingüístic (diverses formes per a un mateix significat, formes amb sentits diferents, etc.) permet fer una fotografia, que pot ser avaluada a partir de variables de freqüència, discursives, funcionals o de restricció contextual o combinatòria, a banda de les variables socials establertes des de la perspectiva variacionista.

4. EL CANVI LÈXIC

En l'apartat anterior, hem vist com el canvi lèxic, tot i que no se'l considera un canvi de gran impacte perquè no afecta estructures sinó inventaris, presenta molta diversitat i és molt productiu, ja que el conjunt del lèxic de qualsevol llengua registra contínuament pèrdues i noves adquisicions.

L'estudi del canvi lèxic es pot vehicular a través del mètode contrastiu entre períodes distants de la llengua o entre llengües diferents, i també a través de l'anàlisi de la variació. Els factors interns poden donar compte d'una part important dels canvis lèxics (reducció fònica, selecció d'unitats més efectives comunicativament, etc.), però és evident que no és possible analitzar el canvi lèxic prescindint dels factors externs (condicions socials i culturals, actituds dels parlants de les comunitats lingüístiques, etc.).

4.1 la neologia

La incorporació de noves formes en el repertori lèxic d'una llengua es produeix mitjançant procediments diversos, que presentem a continuació.

4.1.1 La creació lèxica per derivació i composició

Quan noves realitats entren en una cultura, els parlants troben maneres de crear nous mots per a designar aquestes noves entitats o idees, i en aquest sentit un dels procediments més habituals en totes les llengües es recórrer als recursos morfològics propis de la llengua, que menen cap a formes complexes: la derivació (prefixació i sufixació) i la composició (patrimonial o de base culta). Però a banda de la denominació de noves realitats, la derivació i la composició són mecanismes molt recurrents per a la creació lèxica motivada expressivament o per a la identificació de comunitats de parlants.

El dos procediments comparteixen el fet de reutilitzar morfemes preexistents per a la creació dels nous mots, a partir de regles de formació d'aplicació limitada. Les llengües difereixen en l'extensió de l'ús d'aquests procediments: hi ha regles de formació més productives que altres en determinats estadis de les llengües.

Des del punt de vista del significat, les paraules formades per derivació poden ser més o menys transparents. Segons Bybee (2015: 190), presumiblement es creen amb voluntat de transparència, tot i que al llarg del temps poden canviar el significat amb la conseqüent pèrdua d'analitzabilitat com a mots complexos (v. eng. *busy ness* > *business*). En canvi, tot i que la creació de compostos de base culta respon a la transparència que suposa el coneixement compartit en comunitats d'especialistes, el significat dels compostos patrimonials no sempre és pot predir a partir dels mots que l'integren, sinó que s'ha de deduir pel context en què s'encunya el nou mot.

4.1.2 La lexicalització

Amb el terme *lexicalització* s'identifiquen dos fenòmens d'orientació diferents: el primer, sincrònic, consisteix en la codificació lèxica d'estructures conceptuals; i el segon, diacrònic, replega els mecanismes que permeten incorporar noves unitats dins del lèxic d'una llengua (Brinton & Traugott 2005: 18).

Dins de la segona orientació, la lexicologia restringeix l'ús del terme *lexicalització* per als mecanismes de formació de mots diferents de la derivació o la composició; és a dir que el reserva per a denominar procediments de fixació d'estructures o de canvi de categoria.

La lexicalització de sintagmes generats en el component sintàctic implica la fixació formal de la seqüència i que semànticament apunti a un referent específic (v. *coll d'ampolla, ull de bou, clau anglesa, aire condicionat*).

La conversió, procediment de formació de mots que implica el canvi de categoria i de les possibilitats funcionals d'una unitat lèxica, també se sol anomenar lexicalització o derivació zero (v. cat. *cantar* > *cant*; *pressió* > *pressionar*; eng. *hammer* (tool) > to *hammer*; to *walk* > a *walk*). La conversió pertany al conjunt de processos morfològics de lliure direcció: de noms a verbs, de verbs a noms, de noms a adjectius, d'adjectius a noms (Bybee 2015: 190).

Un tercer procediment de lexicalització ben productiu és la truncació de formes lèxiques preexistents, que inclou la reducció d'unitats complexes (*hamburger* > *burger*), l'acronímia (*radar*, *làser*), la siglació (*sida, ONG*), l'abreviació (*bici*, *metro*) o la creació onomatopeica (*ziga-zaga*) (Cabré 1994: 95-96).

4.1.3 Els manlleus d'altres llengües

Els manlleus poden respondre també a la necessitat de denominar noves realitats o a la voluntat de substituir formes pròpies amb formes més expressives o connotades positivament. Però l'entrada de manlleus en una llengua depèn fonamentalment dels contactes entre llengües, de l'extensió del bilingüisme entre la població de certs territoris i de certes opcions convencionals de determinades comunitats.

Poplack *et alii* (1988) mostren que, malgrat les situacions de pressió sociolingüística i la percepció dels parlants, l'ús de manlleus no supera l'1 % dels mots usats en el cas dels anglicismes en el francès del Canadà, percentatge que pot variar segons la comunitat analitzada però que queda sempre en la franja baixa. Les dades dels observatoris de neologia avalen també la presència reduïda dels manlleus, perquè malgrat que en detectin un percentatge que oscil·la del 25 al 30 % en llengües com el català, que rep la pressió diglòssica del castellà (Freixa *et alii* 2015), si ho projectem a l'inventari disponible, reflectit en un diccionari de referència el percentatge baixa fins als límits indicats (0,5-1,5 %).

Els substantius són la categoria més manllevada, probablement a causa del seu alt grau de contingut lèxic i menor grau d'integració discursiva, si el comparem amb els verbs i adjectius (Bybee 2015: 192) o, dit d'una altra manera, per ser una categoria semànticament tancada (en oposició a les categories obertes o predicatives) que pot integrar-se fàcilment en estructures conceptuals (Lorente 2002).

4.2 l'analogia

Entenem per analogia la creació d'una paraula basada en la semblança d'una altra paraula existent en la llengua. En la tradició de la gramàtica històrica, l'analogia s'aplica al canvi morfològic, més específicament al canvi dins dels paradigmes morfològics. El canvi analògic és un procediment irregular, difícil de predir, que genera regularitat (establiment de paradigmes regulars, compleció de paradigmes) (Elvira 1998).

El canvi analògic no pressuposa només la creació lèxica, sinó que implica també la pèrdua d'una alternança preexistent, com la preferència per la forma regular *dreamed* que va desplaçar la més antiga irregular *dreamt*. Que s'apliqui o no l'anivellament analògic té a veure amb la productivitat dels patrons, de manera que els patrons més productius desplacen els menys productius (Bybee 2015: 94-97). Aquesta competència entre patrons és activa en diversos components de la gramàtica (fonologia, sintaxi), i en el cas del lèxic afecta la morfologia flexiva i la morfologia lèxica (derivats i compostos).

4.3 el canvi semàntic

El canvi de significat és un procediment de formació de neologismes força recurrent. Aquí no l'hem inclòs dins de l'apartat de neologia perquè en els estudis del canvi ocupa una posició central, que depassa la creació de noves unitats. De fet, el canvi semàntic pot esdevenir-se autònomament o bé pot estar vinculat a altres tipus de canvis lingüístics (sintàctic, morfològic, lèxic).

4.3.1 El canvi semàntic semasiològic

Els mecanismes del canvi d'orientació semasiològica (nous significats per a formes existents) són la hipèrbole, la metàfora, la metonímia, la sinècdoque i la convencionalització d'inferències. Molts d'aquests canvis ocorren quan els parlants seleccionen certs mots per usar-los de manera diferent. El coneixement enciclopèdic del parlant i del receptor s'activa per interpretar les paraules del discurs; per tant, el context d'un neologisme semàntic condiciona la interpretació del nou significat possible (Bybee 2015: 197-200).

4.3.2 El canvi semàntic onomasiològic

La perspectiva onomasiològica ens permet observar que, quan el significat de les paraules es generalitza per ser usat en nous contextos, aquestes paraules ocupen l'espai semàntic d'altres i perden alguns trets semàntics originals. Bybee (2015: 202) il·lustra aquesta mena de canvi de significat amb el cas del *salarium* del llatí ('remuneració amb sal per al soldats') que quan arriba al francès *salaire* amb el sentit de remuneració laboral en general, ha perdut el contingut relatiu a la *sal* i als *soldats*. Aquesta mena de generalitzacions sol ser productiva quan les marques comercials esdevenen noms comuns que designen una classe conceptual.

4.3.3 La pèrdua de la composicionalitat

Assumim que les paraules complexes comencen com a composicionals i perden la seva composicionalitat gradualment. Langacker (1987) relaciona aquest fet amb el concepte quantitatiu d'analitzabilitat del mot, que és el grau d'identificació formal i semàntica dels morfemes per part dels parlants.

Entre els arguments que explicarien què fa que un mot perdi o que mantingui la seva composicionalitat hi ha la freqüència relativa del mot derivat comparada amb la de la base i els contextos d'ús del derivat que no comparteix amb la base.

4.4 la gramaticalització

La gramaticalització es refereix als processos del canvi lingüístic que transformen unitats lèxiques o construccions de la llengua en unitats gramaticals o que fan evolucionar unitats gramaticals cap a noves funcions gramaticals (Hopper & Traugott 1993: 1).

Són casos de gramaticalització (Lüdtke 1998: 44-45) l'ús de substantius com preposicions, afixos, partícules de negació o quantificadors; el pas de verbs a usos preposicionals o partícules; l'ús de verbs comuns com a verbs auxiliars; i l'evolució d'una forma des dels usos adjectius als usos preposicionals, passant abans per usos adverbials.

4.5 la desaparició de paraules

A més de la neologia, del canvi semàntic o de la gramaticalització, el canvi lèxic també s'expressa per la pèrdua d'unitats lèxiques, que resulten obsoletes o

redundants per als parlants. A banda del contrast entre usos lèxics en períodes diferents, la fraseologia o els mots complexos poden ser una font d'evidència de paraules que han desaparegut de l'ús autònom i que han quedat fossilitzades en aquestes construccions.

Una de les causes internes que donarien compte de la desaparició de mots és el fet que algunes formes d'un paradigma entrin en competència amb mots homòfons amb significats diferents, com en els exemples de *menar* vs. *manar, menaré* vs. *manaré*. L'arribada de noves realitats en determinades situacions sociolingüístiques pot provocar la substitució de denominacions tradicionals per noves denominacions, com en el cas de l'arribada de l'automòbil que desplaça el verb *menar* en els usos del català del Principat i el substitueix per *guiar*, primer, i més endavant per *conduir* (Bastardas 1996: 160).

5. PARÀMETRES PER A L'ANÀLISI DEL CANVI TERMINOLÒGIC

En aquest apartat volem reflexionar sobre quins paràmetres d'anàlisi del canvi lingüístic, sobretot en el nivell d'aplicació del lèxic, poden recuperar-se per a l'abordatge de l'anàlisi del canvi en la terminologia d'un àmbit d'especialitat. A més, ens interessa veure quin ajust cal fer-hi, tenint en compte la singularitat dels discursos d'especialitat, sobretot els científics i tecnològics.

Partim de la idea que el canvi en el discurs d'especialitat es restringeix al nivell del lèxic, en un sentit ampli, atesa la seva condició de cruïlla de la resta de components: aspectes fònics, de la morfologia lèxica, de la semàntica, però també qüestions relacionades amb el comportament sintàctic de les unitats o amb la combinatòria lèxica. Aquesta delimitació de l'espai del canvi no suposa, en cap cas, la reducció dels factors explicatius que cal ajustar.

5.1 la noció de comunitat

Les variables sociològiques emprades en l'anàlisi del canvi en general per a identificar comunitats a partir de les condicions dels seus parlants (gènere, edat, professió, poder adquisitiu, nivell de formació, domini de llengües, etc.) han de ser adaptades necessàriament per a la definició de les comunitats lingüístiques que interactuen en dominis d'especialitat. I el primer element que convé revisar és el concepte mateix de comunitat.

La primera qüestió que cal plantejar-se és si en els dominis d'especialitat tenim una o diverses comunitats de parlants, i si aquestes comunitats són complexes o homogènies. En el cas d'àmbits com la medicina o el dret, ens trobem davant de dos grans configuracions comunitàries: la comunitat dels experts i la comunitat dels usuaris. La pertinença a la primera és de caràcter voluntari, a través de la formació i de l'activitat professional, mentre que la pertinença a la segona és circumstancial. Malgrat que actualment hi ha un moviment social ben decidit cap a l'apoderament dels usuaris en les activitats d'aquests àmbits (Estopà 2012), encara som lluny de pensar que la comunitat d'usuaris tingui cap capacitat per a impulsar un canvi lingüístic.

La comunitat experta és sempre una comunitat complexa, formada per individus diferents agrupats per variables socioeconòmiques, de perfil formatiu i professional diferent (v. metges especialistes, investigadors, metges de família, infermers, gestors sanitaris, els farmacèutics, etc.), que actuen en espais o organitzacions diverses (v. administració pública, hospitals, centres d'atenció primària, centres de recerca, mútues, asseguradores, farmàcies, laboratoris) i que intervenen en actes comunicatius molt diferents (v. informes mèdics, articles científics, docència, intercanvis orals, etc.).

Moltes d'aquestes comunitats expertes, com és el cas de la comunitat mèdica, són molt dinàmiques, perquè reben regularment novetats científiques i tecnològiques, i són al centre de les expectatives socials de la seva pròpia activitat.

La consistència grupal de la comunitat es reforça sovint per la mateixa evolució de l'activitat. Com explica Gutiérrez-Rodilla (2005: 10) sobre el camp mèdic, a partir d'uns inicis científics de caràcter molt individualitzat, la innovació científica i tècnica que es produeix als segles xviii-xix fa augmentar la difusió i l'impacte social del coneixement científic. I, a partir del segle xx, l'evolució accelerada de la ciència i de les tecnologies impulsa la internacionalització de les activitats professionals i acadèmiques, el treball en equip i el reconeixement social de la comunitat.

5.2 els interlocutors en la comunicació especialitzada

La coexistència dins d'un àmbit d'una comunitat d'especialistes i d'una comunitat d'usuaris, que poden interactuar, ens du a reflexionar sobre quins són els veritables interlocutors de cada acte comunicatiu. Així, mentre que no dubtarem que els emissors i els receptors d'un article científic són en tots dos casos experts en la matèria, exemples com els de l'informe mèdic ens obliguen a plantejar-nos que, en realitat, l'emissor metge s'adreça a múltiples perfils de receptors (altres metges, el pacient i, fins i tot, altres col·lectius com els infermers o els fisioterapeutes).

Aquest és un element fonamental per a entendre el context en què es pot generar variació terminològica o en què es pot iniciar un procés de canvi lèxic (factors interns). Les tries de l'emissor condicionen les inferències que en fan els receptors, inferències necessàriament diferents si els receptors no comparteixen el mateix coneixement especialitzat.

Si en general els canvis lingüístics s'originen en la llengua oral i poden quedar reflectits en la llengua escrita, considerem que, en el cas dels discursos d'especialitat, a falta de disposar de fonts orals, convé distingir entre gèneres discursius espontanis, com l'informe mèdic, i gèneres discursius controlats, com l'article científic, per posar un exemple.

5.3 fonts i temporalitat del canvi

El període de traspàs entre el segle xviii i el xix suposa una inflexió fonamental en la història de les idees, per un canvi profund del saber amb el desenvolupament continu de nous àmbits científics i tècnics. La necessitat de denominacions terminològiques augmenta extraordinàriament en la mesura que les ciències, les tècniques i els intercanvis d'informació canvien i s'acceleren (Rey 1982: 9-12). A partir d'aquest moment fins als nostres dies, l'evolució de les ciències i de les tècniques, i de les formes de comunicació que les acompanyen, és més que evident. Tant els experts que la viuen de primera mà, o la impulsen, com la resta de ciutadans que la reben som capaços d'observar canvis conceptuals i denominatius.

Per tant, si el desenvolupament teòric i tecnològic comporta canvis de paradigmes científics significatius des de finals del segle xviii, i encara que en alguns àmbits experts podríem remuntar-nos a la comparació d'usos terminològics entre l'època medieval i l'actual, no sembla adequat barrejar dos eixos cronològics d'anàlisi possible: una cosa és estudiar els canvis lèxics que acompanyen els canvis de paradigmes científics superats i una altra és observar els canvis que s'han aplicat o que es podrien esdevenir dins del paradigma científic actual o dins dels més acostats a l'actualitat.

Això implica que el període preferent per a l'estudi del canvi terminològic seria, per als àmbits científics i tecnològics, l'inclòs entre la fi del segle xviii i l'actualitat, amb fites establertes (el canvi per relleus de Lüdtke 1998) en dates significatives que identificarien canvis majors o menors del paradigma científic en cada ciència. Preveiem, doncs, un eix cronològic més curt que l'usual en l'estudi del canvi en general, i unes fases més curtes.

No cal amagar que se'ns presenta un problema metodològic força evident. La documentació dels àmbits d'especialitat d'èpoques anteriors està formada principalment per obres editades amb control lingüístic i estilístic. Per tant, la metodologia privilegiada en l'anàlisi del canvi terminològic haurà de ser necessàriament l'anàlisi de la variació i dels seus camps de dispersió, no només a partir de la consulta de corpus sinó també amb l'ajut de fonts lexicogràfiques de períodes diferents.

5.4 el rol dels gèneres en l'anàlisi del canvi terminològic

A § 5.2 hem distingit entre gèneres més espontanis i gèneres controlats. Els gèneres més espontanis o menys controlats es produeixen en circumstàncies similars a les de l'oralitat (immediatesa, rapidesa), que reforcen la màxima d'economia dels actes de parla. Per contra, els gèneres controlats introdueixen una sèrie de factors que en condicionen el resultat (la inscripció de l'autor en una determina escola de pensament o científica, la tria terminològica d'escola o d'organisme vinculat, la cerca de la claredat, la revisió editorial, etc.).

Si la difusió del canvi es produeix fonamentalment en gèneres discursius concrets (Bybee 2010), convé esbrinar quins gèneres són més proclius a iniciar un canvi i quins afavoreixen l'estabilització del canvi. Una altra qüestió que convindria abordar seria si els tipus de canvi lèxic es distribueixen distintament entre els diversos gèneres.

5.5 la frontera difusa i condicionada dels procediments de formació

El darrer aspecte que voldríem introduir en l'ajustament de factors d'anàlisi per al canvi terminològic és la frontera artificial que sovint imposem en la classificació de fenòmens. Hem dit que la variació i el canvi es poden introduir amb l'entrada d'un manlleu, amb la creació de derivats i compostos, amb la lexicalització de sintagmes i de formes truncades, amb la conversió categorial o amb el canvi semàntic.

Però què passa quan el manlleu entra en forma de calc d'un derivat, o quan manllevem un afix, o quan el manlleu va acompanyat d'un canvi semàntic respecte de la llengua original? Bruguera (1985: 95, a partir del treball sobre anglicismes de Pratt 1980) titlla de manlleus o calcs formes derivades com *deshidratació, hipertensió, hospitalitzar, hormonal* o *mèdic*, i recorda també que en els vocabularis especialitzats és molt productiva la formació «artificial» per derivació o composició, en referència

no només al caràcter neològic, o manllevat del grec o del llatí, de certs morfemes, sinó també a processos d'anivellament analògic.

Tot i els estudis quantitatius que avalen la reduïda presència dels manlleus en el cabal lèxic de les llengües, Bastardas (1996: 161) afirma que la terminologia és més propensa als manlleus i als calcs. Tanmateix no hem de perdre de vista que els manlleus d'àmbits especialitzats, justificats per novetats tecnològiques, sovint presenten també trets semàntics rellevants per als parlants que els fan desplaçar unitats lèxiques preexistents. Per a il·lustrar-ho només cal veure com els trets de tecnificació i les noves funcionalitats podrien haver afavorit l'entrada del castellanisme *cosetxadora*, en un context sociolingüístic de diglòssia.

6. CONCLUSIONS

Per tancar aquesta primera aproximació a l'estudi del canvi lèxic en contextos especialitzats, organitzem en forma de conclusions un primera síntesi de consideracions generals i un segon bloc amb una proposta del tipus d'anàlisi que caldria emprendre.

6.1 L'AJUST DE VARIABLES PER A L'ANÀLISI DEL CANVI EN CONTEXTOS ESPECIALITZATS

El canvi terminològic comparteix les característiques del canvi lèxic general, però ajustat a contextos específics que cal predeterminar.

Entre els factors externs que cal ajustar per a l'efectivitat de l'anàlisi del canvi terminològic hi ha la definició de la comunitat o de les comunitats lingüístiques afectades, amb la introducció de variables com els perfils i les funcions professionals i acadèmiques dels parlants, o el grau de consolidació (o autoreconeixement) de la comunitat.

Dins dels factors interns, convé fer una descripció estricta i distintiva dels actes de comunicació especialitzats, preveure les inferències que els receptors dels missatges poden arribar a fer en casos de polisèmia o ambigüitat o analitzar la regularitat o irregularitat dels paradigmes lèxics i morfològics disponibles.

La temporalitat del canvi terminològic es preveu més curta (en àmbits científics des de finals del XVIII fins a l'actualitat), amb fases limitades externament, per canvis explícits en l'evolució de cada camp d'especialitat.

El paper dels gèneres discursius més espontanis, més propers a l'oralitat, és rellevant per a l'anàlisi del canvi terminològic, a falta de fonts orals.

Les fonts i les metodologies usades per a l'estudi del canvi terminològic han de combinar l'anàlisi de la variació d'èpoques més recents amb estratègies comparatistes d'èpoques diferents, a partir de corpus i de diccionaris.

6.2 algunes propostes d'anàlisi específiques

Partim de la hipòtesi que els tipus de canvi lèxic en dominis d'especialitat es redueixen a la innovació neològica, amb recursos propis o manlleus, la substitució de termes preexistents per altres nous, els canvis semàntics d'ampliació de sentits o de pèrdua de la composicionalitat, i la gramaticalització d'unitats lèxiques en afixos i la pèrdua de trets semàntics dels afixos. Aquesta mena de canvis es corresponen amb les categories de lexicalització i de gramaticalització menor que postula la bibliografia sobre el canvi lingüístic.

Per tant, un programa que pretengui analitzar la variació i el canvi en el lèxic especialitzat ha d'incloure fites com les exposades a continuació:

(*a*) Una descripció acurada de la regularitat i de la irregularitat dels paradigmes lèxics, des del punt de vista semàntic i des del morfològic.

(*b*) Anàlisis quantitatives dels camps de dispersió de la variació, de la productivitat dels recursos de formació propis i dels manlleus, del grau de coincidència de contextos entre formes simples i formes derivades, etc.

(*c*) Anàlisis qualitatives dels neologismes identificats, dels processos de lexicalització d'estructures sintagmàtiques i formes truncades, de la gramaticalització menor d'afixos, de la variació intracategorial o els processos de conversió, entre d'altres.

(*d*) Anàlisis de les unitats lèxiques predicatives (adjectius i verbs, sobretot, generals i especialitzats) i de la combinatòria lèxica per a establir condicions afavoridores del canvi en unitats terminològiques de categoria nominal.

Mercè Lorente Casafont
Institut de Lingüística Aplicada (IULA), Universitat Pompeu Fabra
merce.lorente@upf.edu
ORCID 0000-0001-9972-345X

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

Bastardas, Joan (1996) *Diàlegs sobre la meravellosa història dels nostres mots*, Barcelona, Edicions 62.

Brinton, Laurel J. & Elizabeth C. Traugott (2005) *Lexicalization and Language Change*, Cambridge, Cambridge University Press.

Bruguera, Jordi (1985) *Història del lèxic català*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana.

Bybee, Joan (2010) *Language, usage and cognition*, Cambridge, Cambridge University Press.

— (2015) *Language Change*, Cambridge, Cambridge University Press.

Cabré, M. Teresa (1994) *A l'entorn de la paraula (II). Lexicologia catalana*, València, Publicacions de la Universitat de València.

— (2015) «La neologia: un nou camp a la recerca de la seva consolidació científica», *Caplletra*, 59, p. 125-136.

Elvira, Javier (1998) *El cambio analógico*, Madrid, Gredos.

Estopà, Rosa (2012) «El léxico de la salud: necesidades terminológicas y acceso al conocimiento especializado», dins V. Bentes i H. de Holanda (ed.) *Diálogos paradigmaticos; informação para a àrea de saúde*, Fortaleza, Universidad de Ceará.

Freixa, Judit, Elisenda Bernal, M. Teresa Cabré, ed. (2015) *La neologia lèxica catalana*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.

Gutiérrez-Rodilla, Bertha (2003) *El lenguaje de las ciencias*, Madrid, Gredos.

Himmelmann, Nikolaus (2004) «Lexicalization and grammaticization: Opposite or orthogonal?», dins W. Bisang, N. Himmelmann i B. Wiemer (ed.), *What makes grammaticalization. A book from its fringes and its components,* Berlín, Mouton de Gruyter.

Hopper, Paul J. & Elizabeth Traugott (2003 [1a ed. 1993]) *Grammaticalization,* Cambridge, Cambridge University Press.

Labov, William (1994) *Principles of Linguistic Change. Volume 1: Internal Factors,* Oxford, Blackwell.

— (2001) *Principles of Linguistic change. Volume II: Social Factors,* Oxford, Blackwell.

Langacker, Ronald (1987) *Foundations of cognitive grammar*, Stanford, Stanford University Press.

Lehmann, Christian (2002) *Thoughts on Grammaticalization,* Erfurt, University of Erfurt. [2nd ed.]

Lorente, Mercè (1998) «La variació lèxica», *Caplletra,* 25, p. 83-98.

— (2002) «Verbos y discurso especializado», *Rediris*, 16. [<http://elies.rediris.es/elies16/Lorente.html>]

Lüdtke, Helmut (1998) *El cambio lingüístico*, Bellaterra, Servei de Publicacions de la Universitat Autònoma de Barcelona.

Marimon, Montserrat, Jorge Vivaldi & Núria Bel (2017) «Annotation of negation in the IULA Spanish Clinical Record Corpus», dins E. Blanco *et alii* (ed.), *SemBEaR. Computational Semantics Beyond Events and Roles*, Stroudsburg, Association for Computational Linguistics, p. 43-52.

Poplack, Shana, David Sankoff & Christofer Miller (1988) «The social correlates and linguistic processes of lexical borrowing and assimilation», *Linguistics*, 26, p. 47-104.

Rey, Alain (1978) *La terminologie: noms et notions*, Paris, Presses Universitaires de France.

Traugott, Elizabeth C. & Richard B. Dasher (2004) *Regularity in Semantic Change*, Cambridge, Cambridge University Press.